

A MAGYAR TELEPÜLÉSHÁLÓZAT TÖRPÉI: TÖRPEFALVAK ÉS TÖRPEVÁROSOK

DÖVÉNYI ZOLTÁN

DWARFS OF THE HUNGARIAN SETTLEMENT NETWORK: DWARF VILLAGES AND DWARF TOWNS

The study's aim is not to demonstrate the problems of dwarf village and dwarf town in details, only tries to provide a short review of domestic opinions about these two categories, depending on time. Beyond this it strives for positioning the smallest settlements in the hungarian settlement network: it suggests the category of dwarf village for settlements with dwellers less than 200 and dwarf town for those with dwellers less than 2000.

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

A falvak és a városok esetében is felmerülő kérdés, hogy milyen módon/megközelítéssel lehet őket kategorizálni, valamilyen rendező elv alapján csoportosítani. Egy kézen fekvő és könnyűnek tűnő lehetőség a nagyság szerinti csoportosítás, ami ebben az esetben leginkább a népességszám szerint történhet. Ez ugyan egy meglehetősen szimplifikált megoldás, de azért van értelme és kiindulásul szolgálhat más módszerekhez és megközelítésekhez.

Azért a népességszám szerinti kategorizálás sem annyira egyszerű, hogy ne merülhessenek fel vele problémák. Ezek közül most csak az egyes népességkategóriák elnevezését vetnénk fel. Ez leginkább akkor merül fel, ha viszonylag sok kategóriát próbálnak alkalmazni és akkor meg kellene találni minden népességcsoportra azt az elnevezést, ami ki is fejezi annak a lényegét. Ez egy olyan nevezéktani probléma, aminek van szakmai tartalma is.

Témánkhoz közelítve azt kell felvetni, hogy a kisfalú vagy aprófalú, illetve a kisváros magába tudja-e fogadni a falu-, illetve a városhálózat legkisebb elemeit is? Ez éppen lehetséges, de akkor ezek népességszámának felső határát olyan alacsonyan kell meghúzni, hogy ez már a felettük levő kategóriáknál okoz problémát. Egyszerűbbnek látszik az aprófalvak és a kisvárosok alá „betolni” egy-egy olyan kategóriát, amibe a legkisebb falvak, illetve városok kapnak helyet.

Igen, de akkor milyen nevet lehet adni ennek a két kategóriának? Erre egy lehetőség a nemzetközi és a hazai szakirodalomban is előforduló törpefalú és törpeváros. A méret érzékeltetésére használt „törpe” előtag több tudományterületen is használatos és nem okoz problémát. Itt elég a csillagászatban ismert törpecsillag, a növényföldrajzban a törpefenyő, vagy az agrártörténetben a törpebirtok. A hazai településföldrajzban azonban nem

ennyire egyszerű a helyzet: a törpefalu elnevezés többé-kevésbé befogadásra került, a törpevárost azonban meglehetősen averzió övezi.

A jelen írás nem kívánja részleteiben és mélységeiben kibontani a törpefalu és törpeváros problematikát, mindössze arra tesz kísérletet, hogy a fenti két kategóriával kapcsolatos véleményekről és nézetekről az idő függvényében adjon egy rövid áttekintést.

TÖRPEFALVAK: LEFELÉ A LEJTŐN

A törpefalvak és a törpevárosok eltérő megítélését jelzi többek között, hogy Mendöl Tibor alapművében (*MENDÖL 1963*) az utóbbi említésre sem kerül, az előbbi viszont többször is, bár ezzel túlságosan sokra nem megyünk, mivel erre a különböző falutípusok kialakulásához kötődően kerül sor. A hazai faluhálózat fejlődéstörténetét követve évszázadokon keresztül nincs különösebb értelme a „proto törpefalvak” keresésének, mivel a falvak döntő részének olyan alacsony a népességszáma, ami nem teszi lehetővé az állomány belső tagolását.

Korunk felé közeledve érdemes fellapozni Fényes Elek geográfiai szótárát, amiből az is kiderül, hogy a reformkorban is akadtak olyan falvak, amelyek népességszáma százat sem érte el (*FÉNYES 1851*). A 19. század közepétől érdemes már azt is figyelni, hogy mikor és hol kezdik felvetni azt a problémát, hogy vannak az átlagosnál jóval kisebb népességszámú falvak és ezek több szempontból is gondot jelenthetnek, illetve jelentenek is. A kiegyezés után rövidesen, 1871-ben megszületett a községi törvény, amitől már el lehetett várni, hogy valamilyen módon foglalkozik a problémával. A törvény azonban erre nem tért ki, nem számolta fel a történetileg kialakult kisközségi jelleget, a lakosságszámtól függetlenül a korábban elért községi jogállást minden esetben elismerte (*HAJDÚ 2001*). A törvény ugyan feljogosította a Belügyminisztériumot, hogy az összeépült, vagy nem életképes községeket más közigazgatási egységekhez csatolja, a minisztérium azonban csak szórványosan élt ezzel a jogával. Ezt jelzi, hogy 1870-1910 között a községek száma mindössze 224 egységgel csökkent. Így a történelmi Magyarországon 1910-ben még mindig 1718 törpe, vagyis 300 lakosnál kisebb község volt, 94 községnek pedig száznál is kevesebb lakosa volt. Közülük is a legkisebb a 26 lakosú Kossuth község volt Turóc megyében (*HENCZ 1973*). Azt is érdemes azonban megjegyezni, hogy a községek az esetek többségében ragaszkodtak az önállóságukhoz.

A dualizmuskori községi törvény új községek alapítását is lehetővé tette, ehhez azonban legalább 50 letelepedett családot követelt meg, ami az 1910-es években kb. 300 lakost jelentett. A korabeli felfogás szerint ennél kisebb lélekszám esetén a község nem tudja ellátni a törvényileg előírt feladatait, más megfogalmazásban életképtelennek tekinthető. Ez a 300 fős határ a törpefalvakat választotta el az aprófalvaktól és ez átment a két világháború

közötti közigazgatás gondolatvilágába is. Jóllehet a kis népességszámú falvak főként a történelmi országkeret peremterületein voltak jellemzőek, a törpefalvak nem hiányoztak a trianoni Magyarország területéről sem. És ismét felmerült az az elképzelés, hogy a 300 lakosnál kisebb törpefalvak önállóságát meg kell szüntetni, mert ezek működtetése nem gazdaságos és nem hatékony.

Erről egy 1924-es törvény rendelkezett, amit kiegészített egy 1925-ös belügyminiszteri rendelkezés „a törpe kisközségek önállóságának megszüntetéséről.” Az érintett települések ellenállása természetesen most sem maradt el, így a rendeletet nem tudták maradéktalanul végrehajtani. Végeredményben 192 község szűnt meg, illetve egyesült valamelyik szomszédos településsel, a törpe kisközségek és az összeépült községek száma 102-vel csökkent. A 300 lakosnál kisebb községek száma azonban még 1930-ban is 265 volt, a 3417 település közel nyolc százaléka. Ezen belül a legkisebb, 200 lélek alatti törpefalvak száma 83, ebből 68 a Dunántúlon, 13 Észak-Magyarországon, kettő pedig az Alföldön volt (*HENCZ 1973*). Voltak persze más vélemények is a törpefalvak lehatárolásáról: Bodor Antal a törpefalvak felső határát 200 lakosnál húzta meg (*BODOR 1935*), Wallner Ernő pedig nem a népességszámhoz, hanem a közigazgatási terület nagyságához kötötte a törpefalvakat (*WALLNER 1937*).

1945 után jó két évtizedig a törpefalvak problémája nem kapott nagyobb figyelmet, így a közigazgatási önállóságuk felszámolásával sem nagyon foglalkoztak. Ebben az időszakban a hangsúly az új községek – köztük az ún. tanyaközségek – létrehozásán volt, így 1945-1960 között 169 új községet hoztak létre, s ennél kisebb számban, 136 esetben került sor községegyesítésre, illetve városhoz csatolásra. Az 1960-1990 közötti három évtizedben viszont csak 19 új község alakult, ugyanakkor több mint 1700 (!) községegyesítés vagy városhoz csatolás történt. Ennek eredményeként az önálló települések száma 230-al csökkent (*SZIGETI 1996*).

A törpefalvak esetében végig problémát jelentett, hogy a szerzők gyakran nem közölték, hogy mit is értenek törpefalunak. Az is gyakori, hogy összevontan apró- és törpefalunak kategóriáról írnak, nem elválasztva egymástól a két csoportot. Szerencsére azért akadnak olyan publikációk, ahol a szerzők megadják, hogy szerintük milyen népességszám alatt tekinthető egy falu törpefalunak. Mivel a vélemények eléggé eltérőek voltak, így érdemes ezeket áttekinteni, méghozzá évtizedek szerint, mivel így jobban érzékelhetők a tendenciák.

Ha az 1970-től napjainkig terjedő időszakot tesszük górcső alá, akkor a törpefalvak népességszámának két szélső értéke 500 fő és 100 fő. Tendenciájában ugyan napjaink felé közeledve egyre kisebb népességszámú településeket sorolnak a törpefalvak közé, de a vélemények szinte minden dekádban eléggé hullámzóak. Az 1960-as években még nem sokat törődött a tudomány a törpefalvakkal, de úgy tűnik, hogy akkortájt az 500 lakosnál kisebb településeket tekintették törpefalvaknak (*LETTRICH 1962*).

Az 1970-es években viszont jelentősen megnőtt a tudományos érdeklődés a törpefalvak iránt, amiben nem elhanyagolható szerepe volt a Baranya megyei Gyűrűfű teljes elnéptelenedésének 1972-ben. Az országos visszhangot kiváltott eset felhívta a figyelmet a lét határára került törpefalvakra, s úgy tűnt, hogy további települések fognak Gyűrűfű sorsára kerülni. Nem kerültek, mivel az érintett településeket gyorsan egyesítették valamelyik szomszédos településsel, így még az elnéptelenedés előtt elveszítették közigazgatási önállóságukat. Csak Baranya megyében 1974-1981 között 17 törpefalva veszítette el községi státuszát (*IGNITS – KAPITÁNY 2007*), de ezzel a trükkel más megyékben is éltek/élhettek, ahol magas volt az elnéptelenedő települések száma (pl. Borsod-Abaúj-Zemplén, Vas, Zala).

Az 1970-es évek végén került publikálásra az első olyan tanulmány, ami kimondottan a törpefalvak problémáival foglalkozott (*KOVÁCS – SZAUTER 1978*). A szerzők az 500 főnél kisebb népességű községeket tekintették törpefalunak, s ezek száma 1976 elején 707 volt. Ezen belül 14 volt száz fősnél kisebb, 121-ben pedig 100-199 lakos élt. Az 500 fős határt mások is elfogadták (pl. *NOVÁK – TURÁNI 1977*), aminek a háttérében az is állhatott, hogy a Központi Statisztikai Hivatal is itt húzta meg a törpefalvak felső határát, a hivatkozott szerzők pedig a KSH munkatársai voltak...

Voltak persze más vélemények is, Kóródi József például már az 1970-es évek elején a 100 lakosnál kisebb községeket tekintette törpefalunak (*KÓRÓDI 1971*). Ugyanitt húzta meg a határt Kolta János is, aki Pécssett élt, így kitűnően ismerte a baranyai falvak problémáit. Sarkos véleményét érdemes idézni: „Kijelenthetjük azonban, hogy nem tekintjük nemzeti tragédiának az életképtelen aprófalvak, főleg az állandóan fogyó népességű, ma is már 100-on aluli lakosú törpefalvak elhalását. Helyes volna a törpefalvak államigazgatási önállóságát mielőbb megszüntetni, a szomszéd falvakkal egyesíteni.” (*KOLTA 1979, p. 241*). A változatosság kedvéért voltak olyan szerzők is, akik 250 lakosnál húzták meg a törpefalvak felső határát (*BARTA ET AL. 1975*).

Az 1980-as népszámlálás adataiból egyértelműen kitűnt a törpefalvak számának jelentős növekedése – akárhol is jelölik ki a felső határát. Egy újabb összefoglaló munka (*HALMINÉ VISSI ET AL. 1982*) is 500 főnél húzta meg a törpefalvak felső határát. Ezek száma néhány év alatt 707-ről 833-ra növekedett, ezen belül a 100 fősnél kisebbeké 14-ről 31-re, a 100-199 lakosúaké pedig 121-ről 193-ra. A törpefalvak területi megoszlását nézve Baranya, Vas és Zala volt a súlypont, ahol a legnagyobb arányban (45% felett) voltak az 500 lakos alatti települések. Voltak mások is, akik elfogadták ezt az ötszázas határt (pl. *PERCZEL 1982, TURÁNI 1981*), a legkisebb népességszámú falvak számának gyors növekedése azonban oda vezetett, hogy egyre többen alacsonyabban húzták meg a törpefalvak népesedési küszöbét. Itt leginkább a 200 lakos alatti településeket sorolták a törpefalvak közé. Süli-Zakar István szerint ez a kétszázas küszöb általánosan elfogadott a magyar településföldrajzban (*SÜLI-ZAKAR 1987*), de ezt azért többen is másként látták. Az viszont szembetűnő, hogy a közigazgatási

szakemberek a 200 lakosnál húzták meg a törpefalvak határát (pl. *BELUSZKY ET AL. 1983, KARA 1984*). Volt persze híve 250 fős határnak is (*BOROS ET AL 1986*).

Mivel a faluhálózat aprózódása ezt követően is folytatódott, ráadásul az aprófalvasodás egyre inkább átment törpefalvasodásba, a problémakör iránti szakmai érdeklődés is megmaradt. Ezt az is jelzi, hogy a KSH két alkalommal, 2000-ben és 2014-ben is külön kiadványt szentelt a törpefalvaknak (*Törpefalvak... 2000, Települések... 2014*). A változások irányát jól mutatja, hogy az első kiadványban még az 500 lakos alatti falvakat tekintették törpefalvaknak, a másodikban már 200 főnél volt a határ. A 200 lakosnál kisebb törpefalvak száma 1999 elején 275 volt, a 2011-es népszámlálás viszont már 402-ben adta meg a számukat, amiből 92 Baranyában, 81 Zalában, 58 pedig Borsod-Abaúj-Zemplénben volt.

A településföldrajzi szakirodalomban azonban továbbra sem alakult ki egységes álláspont a törpefalvak népességszámát illetően. Néhányan maradtak az 500 fős határnál (pl. *CSAPÓ 2001, PÉNZES 2011*), mások 300 lakosnál maximalizálták a törpefalvak népességszámát (pl. *HAJNAL 1993, SZIGETI 1996*). Ennek kapcsán figyelemre méltó Kocsis Zsolt véleménye, aki szerint a 300 fős határ azért elfogadhatóbb, mint az ötszázas, mert az ilyen lélekszámú településekben már nem éri meg óvodát és alsó tagozatos iskolát sem működtetni (*CSAPÓ – KOCSIS 2007*). Természetesen akadtak olyan szerzők is, akik még ennél is lejjebb húzták meg a határt: 200 lakosnál (*SZIGETI 1997*), vagy éppen 100 főnél (*BAJMÓCY – BALOGH 2002*).

Végezetül szükséges kitérni arra is, hogy a népesség száma alapján napjainkban mely falvak sorolhatók a törpefalvak közé. A 2022-es népszámlálás adatai szerint az 500 lakosnál kisebb települések száma 1152. Ez azonban túlságosan nagy része lenne a mintegy 2800 községi jogállású településnek, így ez a verzió elvethető. A 300 lakosnál kisebb községek száma 716 volt: amennyiben ezt az értéket fogadjuk el, akkor minden negyedik falu törpefalva lesz. 200 lakosnál kisebb volt 428, 100 lakos alatti pedig 168 falu. A 2011-es népszámlálás idején a 200 fős határ alatt 402, a százas alatt pedig 140 község volt. Így ebben az évtizedben a törpefalvasodás nem nevezhető viharos tempójúnak.

A fenti két határérték közül nem lehet egyértelműen választani. A magam részéről el tudom fogadni a 200 fős határt, de ezen a csoporton belül külön figyelmet kell fordítani a 100 lakosnál kisebb falvakra, mivel ezek hordozzák a legtöbb problémát. Itt leginkább a teljes elnéptelenedés veszélyét szokták felhozni: ez igaz, de ezt nem kell túldimenzionálni. Erre utal az a tény is, hogy 1900 óta, tehát több mint 120 év alatt mindössze hat falu néptelenedett el Magyarországon – köztük a már említett Gyűrűfű (*BELUSZKY. ET AL. 2021*).

Ennek az optimizmusnak ellentmondani látszik, hogy a legkisebb törpefalvak, ahol még 20 lakos sincs, a lét peremén egyensúlyoznak. Ezek száma 2022-ben azonban mindössze nyolc, összegzett népességszámuk csupán 90 volt.

És amit ennek kapcsán mindenképpen ki kell emelni, az a törpefalvak erőteljes törekvése a fennmaradásra, az elnéptelenedés elkerülésére. Két személyes példa erre: kb. 30 éve jártam Tornakápolnán (Borsod-Abaúj-Zemplén) és két évtizede Felsőszenterzsébeten (Zala): azóta egyiknek sem csökkent a népességszáma, sőt egy-két fővel talán még nőtt is. Példaként hozható az „elsüllyedt falu”, az ormánsági Kemse esete is. Az 1930-as évek közepén végzett nagyon alapos vizsgálat (Elsüllyedt... 1936) nem sok jövőt jósolt az akkor 142 lakosú településnek. Kemse azonban azóta sem süllyedt el, a 2022-es népszámlálás 51 lakost regisztrált a faluban.

Joggal vethető fel, hogy kizárólag népességszám alapján lehatárolni településkategóriákat, hát bizony kétes értékű vállalkozás. Ez igaz, de ez tekinthető egy első megközelítésnek, ami azért több a semminél. Egyet lehet érteni azzal a felvetéssel, hogy a törpefalvakat falutípusként lehetne kezelni (BAJMÓCY – BELUSZKY 2022), ehhez azonban további vizsgálatok elvégzésére lenne szükség.

A TÖRPEVÁROSRÓL RÖVIDEN

A törpeváros messze nem futott be akkora karriert a hazai településföldrajzban, mint a törpefalu, s ennek nyilván megvannak az okai. Ezek közül mindenképpen kiemelendő, hogy a magyarországi városhálózatnak érdemben sohasem voltak integráns elemei a kis népességszámú, városi/központi helyi funkciókkal rendelkező és arculatukban is városi jellegű települések. Maga a fogalom a német településföldrajzból érkezett. A német statisztika és vele együtt a német geográfia is 1880-tól a 2000 fős népességnél húzta meg a határt a városi és a falusi települések között: felette város, alatta falu. Egy idő után azonban finomítani kellett ezen a lehatároláson, mivel világossá vált, hogy Németország jelentős területein szép számmal vannak kettőezernél kisebb népességszámú, de városi funkciókkal rendelkező települések. Ezeket nevezte Robert Gradmann törpevárosnak (GRADMANN 1914). Az új várostípus hamar megjelent a hazai földrajzi szakirodalomban, de más népesedési határértékkel: Fodor Ferenc a 10 ezernél kevesebb lakossal rendelkező városokat sorolta ide, megjegyezve, hogy „egyetlen alföldi település sem mutatkozik a soraikban, túlnyomó részüket a Felvidék elcsendesült városkái teszik ki.” (FODOR 1924, p. 228).

Ezt követően Mendöl Tibor is próbálkozott a törpeváros hazai adaptálásával, méghozzá az eredeti, kétezres határt használva. Ez nem volt egy szerencsés vállalkozás, mivel főleg az alföldi városok között találta meg a törpevárosokat, ezeken belül két altípust elkülönítve (MENDŐL 1936):

- Törpevárosok faluvárossá kiegészítve: Nagykőrös, Törökszentmiklós
- Törpevárosok, óriásfalusiasan felhígulva: Karcag, Hajdúböszörmény, Békés, Mezőkövesd

Ez a furcsa eredmény arra vezethető vissza, hogy Mendől következetesen végig vitte saját városfelfogását és csak a települések belső, városias magját tartotta városnak (TIMÁR 1995).

1945 után évtizedekig nem bukkant fel a törpeváros a hazai településföldrajzi szakirodalomban, ami nem meglepő, mivel a városi jogállást nyert települések népességszáma jóval felette volt a korábban használt küszöbértékeknek. De abban sem volt különösebb köszönet, amikor ismét megjelent a törpeváros a szakirodalomban, mert szinte minden szerző más népességszámot rendelt hozzá. ERDŐSI F. (2002) a 10 ezer fő alatti településeket nevezte törpevárosnak, MOLNÁR B. (2007) a 2-5 ezer lakosúakat, BÓDI F.-FEKETE A.-BÓDI M. (2010) az 1000-5000 lakosúakat, CSAPÓ T. (2015) pedig az ötezer fő alattiakat.

Másfél évtizeddel ezelőtt e sorok írója is megpróbálkozott valamit mondani a törpevárosokról (DÖVÉNYI 2008). A német szakirodalomból kiindulva a 4000 lakos alatti városokat nevezte törpevárosoknak. A 2006-os városállományt nézve 34 városi jogállású település felelt meg ennek a kritériumnak, közülük húsz volt 3-4 ezer lakosú, tíz 2-3 ezer lakosú, négy pedig 2 ezer alatti népességű. Ehhez viszonyítva 2022-ig jelentős változások történtek, a törpevárosok száma lényegében megduplázódott, 34-ről 67-re emelkedett, s ezen belül a struktúra is átalakult: eszerint a 3-4 ezer lakosú törpevárosok száma 28 lett, a 2-3 ezer lakosúaké 32, a kétezer alattiaké pedig hét. Egyértelmű a „törpésedés” irányába való elmozdulás, már nem a 3-4 ezres kategóriában volt a legtöbb törpeváros, hanem a 2-3 ezresben. Érdeemes megjegyezni, hogy az azóta eltelt rövid idő alatt is történtek változások: Pálháza népességszáma ezer alá csökkent, Máriapócs pedig lecsúszott a kétezer fő alatti kategóriába.

A fenti strukturális átalakulás azt is jelenti, hogy éles választóvonal alakult ki a 2000 lakosnál kisebb és az annál nagyobb népességszámú városok. Ez egyben azt is jelenti, hogy „feléledni” látszik a törpevárosok régi, kétezres határa. Így a népességszám kategóriák alapján úgy gondolom, hogy a 2000 lakosnál kisebb városok nevezhetők törpevárosnak, az ennél népesebbek pedig kisvárosnak – ezúttal nem kijelölve ezek felső határát.

Amint az a törpefalvak esetében is említésre került, a települések népességszám szerinti kategorizálása nem teljes értékű megoldás. Ha érdemes megnézni, hogy a törpefalut mint falutípust emeljük be a rendszerbe, akkor ezt érdemes megtenni a törpeváros esetében is. Ebbe az irányba az első lépéseket Beluszky Pál és Győri Róbert már megtették, amikor a hazai városok 2000-re vonatkozó hierarchia-rendszerébe a kisvárosok alá betették a törpevárost, méghozzá két altípusba sorolva: teljes értékű törpeváros és hiányos értékű törpeváros. A részleteket azonban akkor nem bontották ki (BELUSZKY – GYŐRI 2004).

Jó lenne, ha valaki felvinné a vonalat és elvégezné ezt a kutatást...

IRODALOM

- BAJMÓCY P. – BALOGH A.** (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. Földrajzi Értesítő LI. 3-4. pp. 385-405.
- BAJMÓCY P. – BELUSZKY P.** (2022): A létező falusi világ a fogalmak és folyamatok prokrusztész-ágyában. Földrajzi Közlemények, 146. 3. pp. 202-224.
- BARTA GY. – BELUSZKY P. – BERÉNYI I.** (1975): A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj- Zemplén megyében. Földrajzi Értesítő, XXIV. 3. pp. 299-390.
- BELUSZKY P. – KARA P. – KILÉNYI G. – VEREBÉLYI I.** (1983): A helyi-területi igazgatás továbbfejlesztésének koncepciója. Állam és Igazgatás, 12. pp. 1081-1089.
- BELUSZKY P. – GYŐRI R.** (2004): Fel is út, le is út... (Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században. Tér és Társadalom, 18. 1. pp. 1-41.
- BELUSZKY P. – BAJMÓCY P. – FARKAS J. ZS. – CSATÁRI B.** (2021): Vidéki térségek. In: Magyarország Nemzeti Atlasza. 3. Társadalom. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földrajztudományi Intézet Budapest, pp. 140-149.
- BODOR A.** (1935): A falukutatás jelentősége és módja. In: A falukutatás vezérfonala. Budapest, pp. 5-16.
- BÓDI F. – FEKETE A. – BÓDI M.** (2010): A hatalom látható és láthatatlan arca. Comitatus, április, pp. 3-18.
- BOROS F. – KŐSZEGFALVI GY. – LACKÓ L.** (1986): A települések fejlődésének irányítását megalapozó kutatások c. OKKFT program eredményei. Településtudományi Közlemények, 34. pp. 3-101.
- CSAPÓ T.** (2001): A falvak helyzete Vas megyében. Vasi Szemle, 55. 3. pp. 283-296.
- CSAPÓ T.** (2015): Bük demográfiai viszonyai és változásai 1960-tól napjainkig. Vasi Szemle, 69. 4. pp. 501-520.
- CSAPÓ T. – KOCSIS ZS.** (szerk.) (2007): A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon. Szombathely, 266p.
- DÖVÉNYI Z.** (2008): A törpevárosokról. In: CSAPÓ T.-KOCSIS ZS. (szerk.): Nagyközségek és kisvárosok a térben. Savaria University Press, Szombathely, pp. 209-216.
- ELSÜLLYEDT... (1936):** Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet RT. Budapest. 158p.
- ERDŐSI F.** (2002): Magyarország helyi autóbusz-közlekedésének főbb területi/városi jellemzői. Városi Közlekedés, 42. 2. pp. 102-108.
- FÉNYES E.** (1851): Magyarország geographiai szótára, I-II. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pesten, 285+350p.

- FODOR F.** (1924): Magyarország gazdasági földrajza. A tudományos földrajz kézikönyve 3. Budapest.
- GRADMANN, R.** (1914): Die städtischen Siedlungen des Königreichs Württemberg. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, 21. pp. 137-225.
- HAJDÚ Z.** (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus, Budapest-Pécs. 334p.
- HAJNAL B.** (1993): Regionális demográfiai folyamatok ÉK-Magyarországon. Magyar Szemle, 2. 10. pp. 1034-1045.
- HENCZA.** (1973): Területrendezési törekvések Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 678p.
- IGNITS GY. – KAPITÁNY B.** (2007): „Elnéptelenedett” települések Baranyában. Területi Statisztika, 2. pp. 135-150.
- KARA P.** (1984): A tanácstagi csoporttól az előljáróságig. Társadalomkutatás, pp. 98-112.
- KOLTA J.** (1979): Az aprófalvak helyzete és jövője Baranya megyében. Földrajzi Közlemények, 3. pp. 234-242.
- KÓRÓDI J.** (1971): A termelőerők távlati területi elhelyezése és a településhálózat fejlesztése. Állam és Igazgatás, 21. 9. pp. 808-820.
- KOVÁCS T. – SZAUTER E.** (1978): A törpefalu probléma a magyar faluhálózatban. Területi Statisztika, 2. pp. 123-129.
- LETTRICH E.** (1962): Az ipari települések területkomplexumai Magyarországon. Földrajzi Értesítő, pp. 85-108.
- MENDÖL, T.** (1936): Berufliche Struktur und Stadtbild als Merkmal des städtischen Charakters in Ungarn. Ungarische Jahrbücher, Bd. 191.
- MENDÖL T.** (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest. 567p.
- MOLNÁR B.** (2007): A Közép-Dunántúli-Régió településhálózatának jellemzői. Limes, 20. pp. 83-98.
- PÉNZES J.** (2011): A jövedelmi szempontból elmaradott települések átrendeződése a rendszerváltozás után. Földrajzi Közlemények, 135. 1. pp. 59-69.
- PERCZEL GY.** (1982): A migráció és a demográfiai, társadalmi helyzet alakulása. Településtudományi Közlemények, 31. pp. 14-27.
- SÜLI-ZAKAR I.** (1987): B.A.Z. megye kistelepüléseinek társadalom-földrajzi viszonyai. Borsodi Szemle, 32. pp. 14-27.
- SZIGETI E.** (1996): A községalakítások múltja és jelene. Magyar Közigazgatás, 9. pp. 513-527.
- SZIGETI E.** (1997): Az aprófalvasodás és az önkormányzatok. Magyar Közigazgatás, 47. 2. pp. 65-73.

- TELEPÜLÉSEK...**(2014): Települések a lét határán. Erősen fogyó népességű törpefalvak Magyarországon. KSH, Budapest. 27p.
- TÖRPEFALVAK** (2000): Törpefalvak a településrendszerben. Településhálózat, VII. kötet. KSH, Budapest. 92p.
- TIMÁRL.** (1995): Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái a magyar városról. Századok, pp. 617-628.
- TURÁNI J.** (1981): Az 1980. évi népszámlálás összefoglaló eredményei. Vasi Szemle, 35. 2. pp. 161-176.
- WALLNER E.** (1937): A Bakony. Pannónia, 1-6. 125p.